

Eesti-liivi kalurite sõnakeeld ja salakeel.

*Liivi rahvajuhi Mart Lepste
50. sünnipäevaks 29. IX. 1931.*

Viron kalastusta ovat viime aikoina perusteellisesti tutkineet etnografit I. MANNINEN (Die Sachkultur Estlands I, Tartto 1931) ja G. RÄNK (Peipsi ja Pihkvajärve kalastusest, käsikirjoitus vielä painamatta). Heidän käsitlemiensä kalastustapojen ohella ansainnevat huomiota eräät kalastajilta ja merimiehiltä kootut uskomukset ja tait, jotka on talletettu Eesti Rahvaluule Arhiivin. Kun aineisto Arhiivissa on ideologisesti järjestetty ja aina tarkistettavissa, ei seuraavassa käytetä tarkkoja lähde-merkintöjä, vaan tyydytään ainoastaan mainitsemaan, miltä paikka-

kunnalta kukin tieto on peräisin. Viron erilaiset kirjoitustavat on yhtäläistetty nykyisen ortografian mukaisiksi (tahallaan kirjoitetaan y pro ü, v pro w, s pro š), vaikka samalla tekstin kieliasu säilytetään ennallaan.¹

1. Eetikat ja ebausku.

Kui kalameeste paadist ehk venest midagi ära on *varastatud*, siis lähevad võrgud ikka sassi, kuni varas kätte on saadud ja karistatud, sest „*meri tahab puhast ja selget asja*“ (E. Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1883, XI 14 — M. Pödder).

Kevade räime (kala) pyydmise ajal ei tohi keegi teise mörra ehk võrgu kallale *vargusi* minna, siis rikub terve ranna saaki seega (Tõstamaa).

Ka ei sallita kala pyyo juures ei miskid *kavalust* ega *vargust*, siis jälle ei saa kala. Näituseks meie valdas on üks veikene jõgi ja jõkke on tõkked tehtud, kus mörrad ette pannakse. Kord saanud üks mees ea sel'la täie kalu. Yks mees kuulnud seda ja viinud ka paar mõrda jõkke, *varastanud* siis jõe äärest metsast kylameeste aja roikad, mis valmis oli raiutud, ja järkun neid üks ea ulk katki ja teinud neist tõkked. Kyll käis mees talve kylmaga mitu korda vaatamas, kas on kala mõrda läinud, — ilmas põle tema kala ingegi saanud, keik oli tyhi vaev. Aga teistel kel mörrad sees olid, said ikka kala, ilmaski ei tulnud tyhja kätega koju. Olgu see lugu mitmedelle õpetuseks, et naad miskid ei varastaks, vaid Jumalad paluks, kui tema oma eldest rohkest kääst õnnistaks ja annaks (H I 1381, n:o 7 < Risti — Juhan Holts, 1889).

Kui keegi pyimeeste seltsist *seltsimehega vihal* on, siis ei pea see terve nooda selts enne räimi saama, kuid alles siis, kui nad yksteisega kõvaste ära *riidlevad*, ja veel parem olla *tubliste kiskuda* (Häädemeste).

Auf Mon [Muhu] galt es früher ein grosses Unglück, wenn ein *Mädchen* ganz nüchtern ein Schiff (suur laev) erblickte. Das Schiff übte eine so magische Gewalt auf sie aus, dass sie in diesem Jahre *geschwängert* werden musste (HOLZMAYER, Osiliana, 1872, S. 112).

Poisid ei tohi pyygi ajal *tydrukut kaisutada*, muidu kalapyyd ei õnnesta (Emaste).

Kui mehe kalale lääva, siss peava nema ilma *naaste tiidmata aida*

¹ Ensimmäinen kerta Virittäjässä nyt julkaistaan virolainen kirjoitus kääntämättömänä. Näin on menetelty paitsi sen käytännöllisen syyn takia, että lukuisien virolaisten murreksitaattien suomentaminen olisi ollut hankalaa ja merkinnyt niiden arvon huonontamista, myös siitä periaatteellisesta syystä, että on edellytettävä jokaisen käsiteltävänä olevasta aiheesta kiinnostuneen suomalaisen lukijan ymmärtävän viron kieltä. Vastaavanlaisten tilaisuuksien tullen lehtemme aikoo tuonnempanakin julkaista vironkielisiä artikkeleita.

võtme ära kükma. Ja selle pääle saa naiste vahel *tyly* tulema ja *vanmine*, kohe *vanapagan* ka kullema lätt ja kala järve ytsinda jätt, kon siss hää kala saak mehil om (Põlva).

Naesterahvas et tohi võrgu yle astuda, siis võrk ei pyia kalu (Hiiu-maa, K.-Jaani jne.). Naisterahvas ei tohi millalgi yle võrgu, s. o. yle kala-pyygi riista menna, ja kui ta kua yle piaks menema, siis piab just *neidsama jälgi myeda tagasi menema* (Iisaku poluvärnikud).

Kui kalale minnakse ja tee pääl *naisterahvas vastu tuleb*, siis pööratakse tagasi, et kalapyyk rikutud on. Kui kalapyygist koju minnakse, siis *kõrvalisi teesi* mööda: muidu kui keegi vastu tuleb, see võib teinekord kalasaaki ära rikkuda (Vi-Nigula).

Kui kevadel keegit *naisterahvas* ehk noor *poisikene* esimest korda homikul meremeistele vastu läheb, kui nad merelt mäele tulevad, kas olgu ta võeras, kes kalu osta tahab, ehk ka iseomast perest, kes nagu näituseks on kodust vastu tulnud võrgust räimid välja noppima, on tal vaesekesel *sant õnn*, et kalu väga vähe on. Siis saab ta kohe *kolm korda merese märjaks kastetud*, siis olla jälle teisel homikul õnn hea (Põide).

Kui *naine* või *papp* noodale minnes (esimesena) vastu tuleb, on halb kalaõnn (Peipsi rannikul yldine arvamus).

Kui järvele mennes ja iseäranis viel *esimist* kõrda mennes *naisterahvas* ehk *jänes* ehk *rebane* ehk *karu vasta tuleb* ehk *yle tie juakseb*, siis piab vaene õnn ülema ja enamiste pyeratasse ymber ja mennasse kodu tagasi (Iisaku poluvärnikud).

Võrgud toodi yste kõsta kokku ja *vörka ikka suitsetati*. Yks läks ees võrgale. Kui *jänes tuli vastu*, tuli teelt tagasi, et ei lähe järvele, omme ommiku läheme järvele (Kodavere).

Kui kalastama minnes *hunti* nähakse, saab hea õnn, nähakse aga *karu*, saab mõni surma (Räpina).

Tuli kalamehele hommikul merele minnes *sig*a esimeseks vastu, oli hää õnn, tuli aga *naene*, siis paha õnn (Käina).

Kassi ei tohitavat *mörda* panna, siis ei minevat kalad enam sinna mörda. Kes teise mörrast kalu *varastavat*, selle kala õnn kaduvat ära (Viljandi).

Kui *kass* kord mördas oli käinud, selle mörraga enam yhte kala ei saanud muidu kui pidi *toherdama*. Mörd, kus sees on käind, panakse *parsile suitsuma*, kuni ta jälle heaks läheb (S.-Jaani).

Kui kalamees kalalt tuleb, siis annab ikka *kassile kalakese*, muidu ei olevat teene kord kalale minnes yhtegi õnne. Sellest on siis sõna rahva suhu saanud, kui keegi kala kalamehe käest ostab: „*Anna kassi jagu pääle*“. Mis siis ka ikka täidetakse (Äksi).

Kui „*vana nurgeline*“ ehk õigem öelda *hiir* on oma hammastega mere pyiste kallal käinud ja neid närinud, siis ei saaje muidu enam heaste kalu, sest ta võtte kalade õnne ära, kui pead *hiire karvadega merepyisid suitsetama*, ehk kui *elava* hiire kätte saad, *pista kolm korda sealt näritud august läbi* ja lase lahti, — siis olla jälle merepyiste õnn hea (Pöide).

Juhtub keegi merest *pyise päält konna leidma*, siis saab seda vaest looma kohe hirmsal viisil *tapetud*, sest teda peetakse *kurja inimese saadetud* pyise rikkujaks (Häädemeeste).

On aga keegid meremees kogemata ehk meelega yhe vana *pöõsa-aluse ära materdanud*, siis olla mere pyidmiseks käsi rikutud eiga saiegid muidu õigeks kui peab kodus yhel *kassil munad tagast ära lõikama* — olla jälle käsi ussi tapmise vihast *puhas* ja kalapyidmiseks kõlbuline. Sedasammad *kuntsi* peavad ka loomade *ungrud* (munnilõikajad): kui nad on ussi ära tapnud, siis ei tohtide nad mitte poolegid oma kätt looma ligi pista, siis olla loom kohe otsas, aga peaje ka yhe kassil munad ära lõikama, siis olla ussiviha käte kyljest kadunud (H II 18, 33/4, n:o 8 < Pöide — A. Kung, 1889).

Lisame lõppu paar pikemat ja kultuurajalooliseltki huvitavat näidet eesti kalurite kombestikust *Lääne* rannikul.

Läks kevadel meri lahti siis ruttas igamees pyyjustega rannale. Nooda pyyk oli yhentatud 30 kuni 40 talupoja ja mõisaga kokku, selle kompanii juhataja oli *kipper*, kelle sõna kõik pidid kuulama. Olid noodad kokku toodud ja yhte aetud, siis võeti yhel ilusal pääval *noodad laeva*, mis nõnda syndis: kippar ja kõik pyydjad läksid laeva, siis lauldi ja loeti, paluti Jumalat, et ta nende tööd õnnistaks, aga see oli mere peal. Tulid maale, siis laskis kippar metsast *pihlaka puu* ja kotiga *sipelgaid* tuua, muud prygi ja *muda*, apteeki *rohtusid*, mere *elme* ja *divistriiki* jm. muretses ta ise. Oli kõik materjaal käes, pihlakas tõmmati lõhki, kust vahelt siis noodad said läbi veetud, pealt tuule pandi sigelgad ja prygi *põlema*, nõnda *et suits nootade peale käis*. Seda tehti selle pärast, et naad hästi kala pyydvad ja *kuri silm* peale ei hakka ega muud õnnetust pyy aegus ei tule, nagu nooda kinni hakkamised meres. — — —

Varastas keegi kalu randas, kui saaki oli, siis sai varas merepeale viidud, köis ymber keha seutud ja nõnda *kolm korda laeva alt läbi tõmmatud*, see olnud varga trahv. Umbes pool sada aastad tagasi saund Virtsu randas yks mees nõnda *surmatud*: kolmanda korra laeva alt läbi tõmbamisel olla ta laeva alla kinni jäänud ja nõnda surma leidnud. Karistus syndinud kõige kompanii poolt yhel healel. — Kala pyydjad austasid oma *mõisa vanemaid* nõnda: kui ta kala jägama tuli, siis võeti teda ilusasti käte peale, talutati vete ääre, tehti saapad märjaks, siis lasti teda lahti. Peale kastmist kinkis kastetav vädakonnale („Vädakonnaks“ nimetati pyidjaid) hea jootraha. Kastmine oli moisa herra

meelest kala randas suur austus. Kastjad olid *tytarlapsed*. — H III 4, 632/4 (6) < Hanila, Virtsu — Aadu Reimann (1889).

Rannas ei puudunud ka oma seadused. Juhtus, et kalurid, enamasti noored prisked poisid, vintis peaga vastulisi (kalaostjaid) *tydrukuid tylitama* kippusid, siis langesid nad *karistuse* alla. Karistuse suhtes allusid kalurid *kipparile*, kelle otsekoheisel käsul karistus täide saadeti. Karistus oli syyteo iseloomu ja suuruse järele jaotatud kolme liiki:

1. Kui kalur rannas tydruku juurest kätte saadi, kasteti poiss ja tydruk *mõlemad vette*.

2. Kui kalur tydrukut *vägistada* tahtis, kuid mingisuguse asjaolu tõttu tegu korda saata ei saanud, seoti syydlasele köis ymber kõhu ja veeti *kolm korda vastupidi ymber laeva*.

3. Kui aga vägistamine korda saadeti, siis seoti köis karistatavale ymber kere ja veeti kolm korda *laeva kiilu alt läbi*.

Kahel viimasel juhusel sõuti laevaga sygavasse vette, kus karistus täide viidi.

Umbes 80 a. tagasi on loetletuist viimane karistus täide saadetud Kasteba rannas, kusjuures karistatu õnnetu juhuse tõttu *surma* sai. Karistatu nime rahvas enam ei mäleta, kuid syndmus on säilinud rahvasuus. Syydlasele seotud köis ymber kere ja veetud kaks korda laeva kiilu alt läbi. Kolmanda tõmbe ajal jäänud köis laeva alla kinni, ega saadud meest enam laeva alt kätte, kus leitud, et kiil alt lahti, mille vahele köis kinni olnud jäänud. Mees toodud kaldale, kuid ellu äratada teda ei ole saadud, kuigi ta kallal tarvitatud toleaeegseid puudulikke elluäratamise võtteid, nagu vee välja kallamine kopsudest, uppunut jalust pysti tostes ja rusikaga selga tagudes.

Karistusest saadud mõisas kuulda ja kipper yhes asjaosalistega kaevatud Tallinna landrathi *kohtusse*, kuhu ka syydlased in corpore ette ilmusid. Igivana traditsiooni arvesse vottes kohus uputajaid ei karistanud, kuid keelas kategooriliselt säärase omakohtu pidamise, lubades selle kordumise korral syydlasi mitmევõrra karistada.

Nädal hiljem peale karistuse täidesaatmist, kus karistuse osaline uppus, ei saadud enam kalu. Lase noot vette voi ära lase — kala ei saa. Nii jännati päevi ja nädalaid tagajärjeta, kuni keegi kalur *unes* nägi, et *kalanooda päras istub verine mees verise peaga*, kellest kalad ehmunult eemale põgenevad. Sellest räägiti mõisahärrale ja viimase käsul likvideeriti kalapyyk Kastebal ja koliti edasi Tyrni alla, kus uuesti kalu pyydma hakati. — Nii jäi tyhjaks Kasteba rand, kus yle 300 aasta igal kevadel ja sygisel tuhandete tyndrite kaupa kalu välja tõmmati.

Umbes kymme aastat hiljem kordus eelnimetatud syytegu Tyrni rannas, kus Karl Pikner, sõimunimega Kaaga, Kaarli Miina nimelise tydruku ära vägistas. Et viimane ei karjuks, toppis ta tydrukule labakinda suhu. Kalurid, ega kannatada saanud ise meest kohtu alla ei annud, vaid vedasid viimase häbistuseks kolm korda köie otsas ymber laeva. — Vaba Maa nr. 171⁴, 24. VII. 1927 < Hanila, Virtsu — A. Liiv.

2. Sõnakeeld.

Eetilise *puhtuse* nõue järeldab muidugi ka roojaste *sõnade* ja *vandumise* vältimist. Isegi *vilistamine* on vee pääl yldiselt lubamatu; Saaremaal öeldud vilistajale noomivalt: ega sa *tuul* ep ole (Karja). Arvamuselt, et kokkupuuted *naisterahva* kui eba puhta olendi ja maismaa *loomadega* on kalurile kahjulikud, siirdugem nyyd edasi nende olendite mainimise keelule, jah, kõnelemise keelule yldse. Vaatame alamal, kus kohal, mis ajal, millise töö puhul ja milliste sõnade nimetamine on keeldud, millist õnnetust nende mainimine järeldab ja kuidas sõnajat karistatakse.

Kalapyygi juures ei tohi yle kahe korra *vanduda* (Käina). Kes vee kottal vannub, *satab vette* (Nõo).

Pyyul olles ja pyyule minnes ei tohita kunagi *kiita* (Reigi).

Kui kalale mintud, siis ei tohitud *sõjast* ega *surmast* keegi rääkida, sest siis oleks paha saak olnud (Võnnu).

Kui kalasaaki kysitakse, siis ei pea mitte ytlema, *mis kalu said*, aga *mitu*. Kui võrku välja veetakse, siis ei pea mitte *lugema*, kui palju kalu on (Kadrina).

Seda ei tohtind öelda, *kui palju kala said*, see pidi õnne alla võtama (Lyganuse).

Kui merele mennakse kala verkudega ja kui *venese astuta*, siis ei tohi mitte *rääkida*, sest siis ei pea kalasaagi õnne olema. Ja kui kalad *verised* on verkudest välja puistades, siis see on *kuri silm* (Viru rannikult?).

Kalapyidja ei tohi mitte *valju rääkida* (Vändra).

Kalamees ei tohi pyygi ajal tarvitada sarnaseid sõnu, milles r täht ette tuleb, nagu *võrk*, *tydruk* jne. (Emaste).

Merepyi juures ep tohi *midagid* nimeta; *söögi juures* ep tohi *iirdest* rääkida, siss peab neid sigima (Kihelkonna).

Paastu aegas ei tohi keegit hing yhtegit *nelja jälgist elajat* oma päris nimega mitte nimeta, sest see võtte kala pyidmise õnne ära. Vaid kõik saavad nii nimetud: (vt. varjunimede all p. 3), — siis peaje kevadel väga hea mere õnn olema, kui kõik nii saade nimetud (Põide).

Merel ei öelda *kuivamaa loomi*: see pidi pyissed oopis ära rikkuma. Pärast *arstiti* pyissid: lõigati ääri, narmid, põletati teatud kohtades. Vanamoodi pystol oli, sellega lasti yle paadi. Simiste kylas paergu veel (1931) yks vanamees teeb nii ja käib teistel arstimas, kui soovijaid leidub (Muhu).

Merel viibides ei olevat vanemal ajal juletud mõningat looma selle õige nimega nimetada. See kartus käinud *kodu-* ja *kuivamaa loomade*,

samuti ka pyytavate kalade ja hyljeste kohta (E. Kirjandus 1921, lk. 423—A. Saareste < Kihnu).

Mere piäl maapiülist looma ei tohe nimetada (Kihnu). Merel ei tohi *metsaloomi* nimetada, siis tuleb *laevaõnnetus* (Kihnu).

Vee peal ei tohi *kuivamaa loomi* nimetada — see *vihastab merejuma-laid* ja *kalad ei tule võrku* (Varbla).

Kui kevade mere ääres kala pyygi aegas *metsa looma* nime nime-tatse, siis *kauvad kalad* (Audru).

Kala pyydjad ei räägi ilmaski *metsa loomadest* ega *lindudest* ega salli, et teesedki nendest räägiks (Vändra). Kala pyydmise ajal ära *hunta* ega *karusid* nimeta — need olla *õnne riisujad* (Vändra).

Kalapyygil ei tohi *karu* nimetada; syndivat see, *kaduvat kalad kohe* (Viljandi).

Kala pyigi õnne või tõne ära *kahete*, kui ta manu tule ja ytles: „*Lind mõtsa, karva kotti!*“ (Tarvastu).

Vene juures ei tohtind *aigutada*; vene juures ei tohtind *kennegi neljajalgaste* ega *kenegi luoma* yölla, nimita tämä peris nimegä (Kuusalu).

Kala pyygi juures ei tohi *jänest, rebast* ega *karu* nimetada; kui neid nimetad, siis piab kala pyygi *riist põhja kinni* jääma ja seda piab sie luom, keda nimetetud sai, tegema. *Unti võib küll nimetada*, sie ei pia kurja tegema (Iisaku poluvärnikud).

Noodal *jänest* ei tohtind öelda; kui nägivad, ölid vaik; *jänest* ja *rebast* ei sallinud (Kodavere). Võrgal *jänest, karu* ja *rebast* ei tõst-nod öelda (Kodavere). Kui läksid võrgale ja üks tuli vasta ja ytles „*unt ölma, rebane reide, karu kahla,*“ siis ei öllod yste kala (Kodavere).

Kalale minnes ei tohita mitte *jänese* nime nimetada: siis ei saada kalu sugugi (Räpinä). Kala pyydmise man ei tohi mitte *jänest* kõnelda, sest siss läävä kallag ärä ja pyydjä pyvväb ilma asanda (Räpina).

Kui kalu pyytakse, „*tohi-i' jänest manida*“ (Setu Mikitamäe).

*

Während des Ziehens dürfen gewisse Worte nicht ausgesprochen werden z. B. *Haase, Bär* und *Fuchs*. Gebraucht einer zufällig eines dieser Worte, so wird er hingestreckt und erhält im halben Scherz *einige Hiebe*. Sonderbarer Weise ist das Wort *Wolf* (*hunt*) nicht *verpönt* (Dr. BERTRAM, Wagien, 1868, S. 134 < Torma).

Kui *noota kokku ömmeldakse* (kõhendavad) ja keegi võeras tuleb jõudu soovides senna, vestab juttu ja lausub sõnas kudagi *metsa looma*, kas *karu, jänest* ehk *rebast* jne., suab selle sõna eest nooda tegijatest maha võetud ja *nahk kindaga* (vanast *nõõriga*) naha *kere peale antud* (vahest kõhe valusalt): karu — 25 patakad, jänës — 15 patakad (hoopi),

põdra — 20 patta, *lövi* — 50 p. jne. Sest sõna *metsalisest* tähenda alba (*santi*) *saaki* kalal (Torma).

Rebast ei tõhtind mere peal nimetada. Kaks meest õlivad ööd merel. Teine oli venelane [Iisakust], tal olid *vene kombed*. Vañka hakand kysitama, mitu Jyrida siin kylas on. Yks hakand loetama, aga üks oli *Rebase Jyri*. Kui seda nimetas, siis venelane hakkas *nahkkinnastega* villama ja plaakima, et miks ta rebast nimetas (Lyganuse).

Uue *nooda tegemise* korral (sõlmimisel) ei tohtivad keski töö korral yhegi *metsu looma* nime nimetada, *karu*, *koera*, *kassi* jne. Nimetab keegi neid loomasid, siis pandavad nimetaja *kuuma paja põhja pääle palja persega istuma*, — siis ei olla midagi kahju kala pyygil karta, et kalu noot ei tõмба. Ei tehta nõnda, siis ei olla õnne kala pyygil. *Enne kalale minnes* pandavad *kalamees paja keedu kohale* ja kaldavad *vähe vett* sisse, siis olla ikka kala loota (Põlva?).

Kui kalamees oma *nooda lõnga ketrab* ja *noota kuub*, siis ei tohi keigi kõik see töö aeg *rebast*, *hunti*, *karu*, *koera* ega *kassigi* nimetade, — sellega *rebenevad* noot pyygi ajal katki ja tulla kalad võrgu sisse. Ytlevad keigi kogematte, siis pantavad *ytleja persega kuuma paa põhja pääle*, sellega olla veel lootust kalu saada (Samara asundus).

Rebast ja *jänest* ei tohtinud pyygiajal nimetada. *Õngemeest* narritati „*rebane otsas*“, siis oli tyli lahti. Kui pyygiajal „*kuradisi*“ nime-tati, siis pandi *ytleja tahmasele pajale istuma* (Võnnu Praaga).

Ka meremeestel olid palju kunstisi omas ametis. Nõnda kui *nooda viskamise* juures ei pidanud *mitte selja taha vaadatama* — siis pidid *võrgud tuulest ära viidama*. Ka pyydmise aegu ei ole tohtinud *hunti* ega *karu* ega ka muud suurt kiskjad looma nimetada — siis pidid nende *paadid saama ymber lykatud*. Yks talumees ykskord randa hyydnud, kui paat on kaladega randa tulnud: „*Olgu hunt või karu, iga yhel oma aru!*“ Kalamehed on teda siis oma *paadi alt kolm korda läbi tõmbanud*, nõnda et mees ysna uimane on olnud. Ka *petmist* ei pidanud sääl kala pyydmise juures olema, sest siis pidi *tuulest kõik võrgud ja noodad rulli mässima* ja *katki kiskuma*, tihti ka *ära viima* (EKS 8°1, 644/5 < Väandra — Juhan Pill, 1876).

Veel aastat 20 ja 30 tagasi oli Pärnu lahes kalapyydjatel niisama ka räimepyydjatel pruugiks teravaste järele kuulatada ja järele vaadata, et keegi rannalistest, ka kalapyydjatest ise keegi *hunti* ega *karu* ei nimetaks. Karu ja hundi nime nimetamisest kardeti räimepyygile suurt kahju ja sai kohe see inimene, kes karu ehk hunti nimetas, *merde kastetud*, — selle läbi loodeti tema sõna võimetumaks jäävat. Näitus: Yks Tori kihelkonna mees, kelm ja vallatu, ehk kyll elupäevade poolest pääle 50 aastad vana, hyydnud rannal: „*Karu Peeter*,

kus sa oled?“ Silmapilgul asunud kalapyydjad kallale ja tahtnud merde kasta. Mees rabelenud vastu ja ytelnud, et tema oma sõpra hyydnud, ja niiviisi jäetud ta veel rahule (H III 5, 582/3, n:o 5 < Tori — Mihkel Lindebaum, 1888).

Vanal-muistsel. osalt ka nyidselgi ajal keeldud kõvasti kalapyid-jaid nooda paatis ehk võrgu laevas *karust* ehk *hundist* rääkimast, olgu kas meelega ehk kogemata, sest siis *lõhkuda torm pyised* ja segada koguni ära, kui keegi pyidja karust ehk hundist rääkida. Et ylemal nimetud rääkimist mitte ette ei tuleks, olnud sellele, kes selle keelu vastu kas kogemata ehk meelega teinud, se trahviks, et teda *kolm kord paadi alt läbi tõmmatud* (Pärnu, Uulu).

Kui keegi *võrguaedas* juhtus *unti*, *ussi* ehk mõnda *metsalooma* nime-tama, see tõmmati vee sees *laeva alt kolm kord läbi* (Audru).

Selle platsi pääl, *kus võrkusi kuivatakse*, ei tohi *metslooma*, iseä-ranis *hundi* nime nimetada. Kes selle vastu juhtus eksima, võeti ja *kasteti harilikult merde* (Tõstamaa).

Nooda kala pyydjad ei tohi kogu kala pyy ajal *mitte kedagi looma* nime pidi nimetada, vaid selle tarvis on siin (Virtsu ranna) kala-meestel omad loomade *väärnimed* nagu: (vt. salakeele all p. 3). Nime-tab aga keegi noodaline looma oma nimet pidi, siis saab ta teistest noodalistest *merese kastetud*. Ennemuiste olnud see trahv nii vali, et ytleja *kõiega kinni seutud* ja sellega nootlaeva alt vee seest läbi tõmma-tud, aga et see läbi kord üks inimene *surma* saanud (vrd. eelpool p. 1.), siis on see sest saadik ära kadunud (Karuse).

Kui siin varemalt noodaga silku pyyti, siis pole noodalised kunagi tohtinud *neljajalgset looma* nimetada, eriti veel *metsalooma*, sest siis *jäenud noot kivide taha kinni*. Kes aga kogemata juhtund nimetama *koera või kassi*, selle viinud teised noodalised merre, et eksijat „*kasta*“ ja sellega õnnetust ära hoida (Karuse).

Loomi kalarandas ei tohtinud keegi *eesti keeli* nimedega hyyda, seks olivad neil ise omad nimed: (vt. alamal p. 3). Juhtus sel ajal randas keegi kas oma ehk võeras kogemata ehk meelega loomale oma õige *eesti* nime andma, siis oli tingimata karistus yleldse *märjaks kastmine* (Hanila).

Kalapyi ja ka mujal meresõidude juures ei või mõnda *metslooma* oma nime järele nimetada, need on *jänes* ja *rebane*, koduloomadest *kass* ja *sig*a. Kes esimest kord alles mere peale läheb ja neid loomi oma nimega nimetab, maksab *pool toopi viina rumaluse eest* (Kihnu).

Lisagem siia juurde pikem kirjeldis *Peipsi* ranniku kalurite kom-bestikust.

Kalapyidjad, kui nävad *noota hakkasivad tegema* või jamama, siis sealjuures pidivad teadma, missugust juttu peavad kõnelema. Näituseks nagu mõned loomad nii kui *jänes, kass* (Kodavere keeli katt) ehk *sig, hunt* või *rebane*, kõik need loomad pidivad võera nimega rahul olema. — — — Kui nyid mõni jostos ytlemissiga eksima, noh siis pidi trahvi maksma, kas *pool toopi* „*karja Joaku*“ ehk kuda selts arvas — Viimaks kui juba nõot valmis oli saanud ja teda majast hakati välja viima selle nõuga, et järvele minna minema, rehetarest (kos nõot oli valmistatud) välja minnes, siis esite pyhiti tare pustas ja need *prygid* panti ukse või akna alla yhe *poti sisse põlema* ja *kirves* ka sinna juurde maha. Ning nyid voeti *nõot yle tule ja kirve tarest välja*. Kui oli juba peale pantud, siis läksivad nooda peamehed *irsnikud* kõige ees tarre ja tõised mehed nende järele. Tares võtsid mytsid kõik peast ära ja istusivad *vagasest* natukene aega ilma sõna lausumata. Kui tyki aega olid nii moodi istunud, siis tulivad jällegi tarest välja ning hakkasivad *tasakeste* järve poole minema; muidugi teada peamehed „*irsnikud*“ pidivad kõige ees minema. Mõned pyidjate seast peksid *pääsukese pesad* maha ning viisid koige sule ja prygiga endaga yhes järve peale. (Suv-el noota venne viies ehk jälle talvel lasilt (august) järve laskes tehti jälle pesa prygist tuli nooda alla ja vedasivad yle tule nagu ennegi). Nyid, kui pyidma hakkasivad, siis ei tohtunud *tervel pyidmise ajal niisugust juttu rüädida*, mis eespool ära keelatud sai. Kõik need kombesid pidivad tähendama, et *noot ei pidanud järve põhjas kinni jääma* ja *kalad* ei pidanud ka noota pelgama, et kõik kalad, mis nooda ees olid, kõik pidivad nooda sisse jääma. — H III 9, 369/72 < Kodavere. — D. M. (1889).

Väga huvitavalt illustreerivad kõnekeeldu lõpuks P. VOOLAINE noteeritud muistendi-katked Lutsi eesti asundusest Lätimaal. —

Kalapyydja läks sauna järve veeres. *Kala-jezü* ka läks järele, arvates, et keegi ei pyya. Abimehed tulivad järele, välja kutsuna — vaatama, et nii palju kalu pole ilmiski saanud. *Kala-jezü* ka karas myristes välja, aga midagi ei saanud enam teha: kalad olid välja tõmmatud (Lutsi Põlda).

Kord saadi järvest väga palju kalu. Keegi tuli sellest teatama. Karjus (teinekord mainitud: *Kala-karus*) magas ahjul, hyppas korraga maha, jooksis järve veerde ja kadus vette. Kalureile ei jäänd yht kalagi järele (Lutsi, Põlda).

Kalu sellevastu otse meelitab võrku *pillimäng*. —

Oli „*tark, õndza inemine*“, kes „*pilli puhk*“, kui kalu pyydma läks. Tema puhkus, teine „*hiit abarat*“. Said palju kalu (Lutsi, Põlda).

3. Varjunimed.

Sõnakeelust samm edasi jõuamegi salakeeleni: keeldud sõnad asendatakse lubatavate eufemismidega. Nagu sõnakeeld nii ka sala-

keel on tuttav igalpool eesti kalastusrajoones: saartel, Pärnu, Lääne, Viru ja Peipsi rannikul ja osalt sisevetelgi. Jälgigem nyüd yksikuid sõnu.

Enne tormi, kui seda moodi oli, kui need [hylged] akkasid ennast näitama, siis ei ole kedagi yitud loomi nime pidi, siis öeldi, et „*meri akkab ennast näitama*“: tormi märgid, meri pahupidi, *ylged* ja *meresead* akkasid end näitama (Karja).

Karu — mustmëés (Kodaveere), laikäpp (Kuusalu), mesikäpp (Audru).

Hunt — võsukutsikas (Kodavere), metsämies, kriimsilm, metsäitti (Kuusalu), kasteregi, soets, metsakoer, hall kuits (Reigi), metsakoer, pajuvasikas (Vigala), susi (Karuse), metsa-añ, võsavillem (Varbla), mets (Audru), metsakoer (Põide), võsavillem, vanapagan (Jaani), metsahall, metsakoñl (Karja), kriimsilm, susi (Mustjala), riimsilm (Kihelkonna), kriimsilm, võsavillem, metsasusi (Kuresaare), metsaloom, metsakoer (Kaarma), sorgsaba, sorgussaba, allivatimies (Kihnu).

Ives — vilbus (Reigi).

Rebane — vihtsabamees (Kodavere), vader (Audru), reinuvader (Reigi, Mustjala, Karja, Kuresaare, Põide, Muhu), va salaluur, punur (Kihnu).

Jänes — pikakõrvamees (Kodavere), kikk-kõrv (Karuse), kõõpjalg, kontjalg, nahksarv (Audru), litu (Muhu), kontjalg (Põide), nahkkõrv, kõõberjalg, kontjalg (Karja), kepsjalg, kõmbus, nahksari (Mustjala), argpyks, nahksari (Kihelkonna), aavikuemand (Kuresaare), kontjalg, pikk-kõrv, va viledajalamies (Kihnu).

Koer — kunsiline (Kuusalu), kerahänd, karune (Reigi), konukas (Karuse), sabakas (Hanila), luom (Muhu), õuevaht (Põide), penikutsikas (Karja), koonukas (Mustjala). Kui võrkpaat läks merele ja koer aukus, siis yks vanamies ytles: Adja (= pere nimi) luom augub (Muhu).

Kass — ahjuperik (Kodavere), kunsiline (Kuusalu), igivaenlane (Kuti (Reigi), koška (Hanila), majaloom (Põide), kyynevana (Kihnu).

Hobune — kapjagas (Kuusalu), kompjalg (Hanila), kabjus (Põide), hobu (Karja).

Lehm — sorkajalg (Kuusalu), mahlapuu (Karuse), karova (Hanila).

Veis — hambuja (s. t. ammuja) (Põide).

Härg — puika (Hanila).

Lammas — tuutipää (Kuusalu), villaandja (Põide).

Kits, sokk — pukk (Hanila).

Siga — luusaapa (mees), pitkapalgemees (Kodavere), kärsigäs, vingunenä (Kuusalu), pikapalgemees (Karuse), vinja (Hanila), ryngija (Põide), pitkpale, arjasselg (Karja), tõngur (Mustjala, Kaarma), pii (Kuresaare, Kihnu). Sealiha ond piiliha: arjased on jo piid (Kihnu).

Häär — jooksik (Käina), nurgatagune (Muhu), nurgeline (Põide,

Karja, Kihelkonna), nurgaline (Mustjala): need ajavad ju nurki kaudu ja puurivad kõik ära (Kihelkonna).

Rott — kuisilm (Käina), luuhammas (Põide). On rotid või hiired *võrkusid katki närinud*, siis ei tohi mitte ytelda „rott ehk hiir raibe on võrgud katki lõikanud“, vaid „näe, mis va joosik või kuisilm teinud on“; kui rott või hiirt nime pidi öeldakse, siis nad asu ei anna (Käina).

Uss — põesaalne (Karuse, Muhu, Põide), pitk (Muhu), va koerasitt (Hanila), va(na) susi (Kihnu).

Konn — yppis (Hanila), va roni (Kihnu).

Kukk ja kana — nokkalind ja sipljalg (Kuusalu).

Vares — sarinina [= sarv-nina], ehmik, vaak, nonn (Reigi). Varestele kohta, nee yiti nonnid, kui nad *talvemeeste unnad välja kiskusid*: „nonnid tegid jälle paha“; vares, seda pole yitnud ilmaki (Karja).

Harakas — kiitsakas (Reigi). Ainult mere ääres on kirju lind punase nokaga (Seehuhn) = harakas, kuival maal on ta kiitsakas (Karja).

Kalapyygil peab *kajaka asemel kull* ytlema: muidu kaduvat kalad (Viljandi).

Kägu, see oli *kukulind*, seda teist moodselt ei yitnud (Karja).

Angerjas — põosa-alune (Reigi, Mustjala — vrd. uss). Teisiti ei öeldavatki kui näit. „saime jälle ühe põosa-aluse“ (Mustjala).

Ahven — krista (Reigi), kurt, sest ahvenad näevad ju välja nagu kuuse kurdid (Mustjala), rullku, sest nad on nagu rullid (Kaarma).

Kiisk — arjaméés (Mustjala, Kaarma).

Kihu — viilkõht (Mustjala).

Lest — kiivsilma: ta silm vaatab ju kiiva, s. t. viltu (Mustjala).

Merihärg — härg (Reigi).

Süg — ehe (Reigi).

Silk — salak, merehulgus (Reigi).

Tursk — vinku (Reigi), mereulgus (Kihelkonna, Mustjala Kaarma).

Õnged — koogud (Reigi).

Võrk — pyynis (Reigi), pyiss (Emaste, Karja, Põide, Muhu). Teise võrgu kohta ei tohi midagi ytelda, ei hääd, ei halba, — „*pyys naerab*“, on ainus kõlblik ytelus; kui midagi muud on võrgu kohta ytelda, siis võetakse *sipelgaid* ja visatakse võrgust läbi (Emaste). Pyissed öeldakse vorkude kohta ka kuival maal (Muhu, Saaremaa).

Muuranna meeste elust tean veel seda, et kalasaagi juures ikka pihutäis, vist esimene, „merevalgustuseks“ sai. Kui kala võrgust juhtub ära minema, siis yteldakse: *läks mere valgustuseks* (Kadrina).

Kui *noota sisse lastud*, siis tehtud seda ikka nii nõidusega: kura jala alt pidanud võrk vette minema; kui miski tõmbamist olnud, siis

ei tohtud mitte ytelda et „kisu“, vaid kui nii keegi juhtunud ytlema, siis kostetud sellele jälle, et „kärni kistakse“, mitte võrku (Võnnu).

Ei tohtinud öelda „noota kiskuma“, vaid *tõmbama*, sest „juudas kisub“ (Võnnu).

Ja kui töö juures (nooda tegemisel) mõni juhtus ytlema „ära kisu“, seda sõna nävad ka seal juures ei sallinud, vaid peavad ytlema „ära veda“ (Kodavere).

Ei tohi ytelda „käristan“ võrku, peab ytlema „tõmban“ (Käina).

Kalamees ei tohi rääkida, et *torni tuli vilgub*, vaid peab ytlema, et „pika vilk“ paistab (Käina). Tulitorni kohta öeldakse: „vanapagana silm oli paremat kätt“ (Mustjala).

Merel olles mehed kutsund *kaptenit vanapaganaks* (Pyhalepa).

Ja kuna pyygi ajal pole lubatud tarvitada sõnu, milles esineb r täht (vt. eelpool p. 2), siis öeldakse *tydruku* asemel kokk (Emaste).

*

Tuleb kohe rõhutada, et siin on esitatud salanimesid *ainult kalurite keeletarvitusest*, paljud neist nimedest aga on tuntud eufemismidena ka *yldisemalt*: koonukas ja laikäpp näit. esinevad isegi rahvalaules, joosik on kulund eufemismist murdeti hiire ja roti pärisnimeks (Saareste, Leksikaalseist vahekordadest I 69) jne. Eriti hundi, karu ja ussi eufemismid on ebaususe väga viljeldud. Paljuytlevad on teated Tormast ja Iisakust, et „hunti“ võib kalastusel nimetada: nähtavasti siis see saksa-rootsi „hund“ on säilitand siin oma eufemistliku algtähenduse metsa-„koerana“, nii et tundub kalureile osalt veel lubatava salanimena. Teiselt poolt taas ainult eufemismina ongi säilund Lääne rannikul hundi omakeelne nimetus susi ja sellest Hiius tuletatud soets (vrd. lõuna-eestis soend moondatud soe ehk libahundi tähenduses). Metsäitti on yhendatav hiis-hiid sõnaperega (vrd. itu, sm. hitto). Ilvese varjunimi *vilbus* aitab kyllap omaltki poolt tõestada, et murdeti nõiduse- ja kummitisenimena esinev vilbus ~ vilpus pole milgi kombel tuletatav isikunimest Filippus > Viilip ~ Vilpus (vt. E. Keel 1924, 175), vaid ennem juba yhendatav vilbas: vilpa sõnaperega. Ka *kõõpjalg* jänesenimena osutab, et sedagi kummitisenime ei maksa yhendada rootsi kõbeliga (EISEN, Eesti Mytoloogia 57), vaid siin on tegu lihtsalt kõõbitseva jala kujutelmaga (vrd. kaapjalg — kaabitsema, kaapima).

Keeleliselt need salanimed on kas oma *arkaismid* nagu näit. susi, pii (vrd. ka sigade kutsumishyydu Hiius piiku-piiku-piiku) või *võõrsõnad*, mida Hanilas näit. teadlikult eraldataksegi „eesti keele“ nime-tusist: koška, karova, puika, vinja < vene кошка, корова, быкъ, свинья, pukk < rootsi bock. Räime kutsutakse Hiius harilikult silguks,

salakeeles see on aga salak, kuna igapäevases kõnekeeles salak tekitaks võõristust. Kõige tavalisemalt need salanimed on lihtsalt piltlikud *deskriptiiv-sõnad*, mis kuidagi iseloomustavad looma: siga songib (ryngija, tõngur) või kiunub (vingunenä), konn hyppab (yppis), lehm annab piima (mahlapuu), vares vaagub (vaak) või „istub aja peal ja nonna moodi noogutab“ (Reigi), õnged on kõverad nagu „koogud“ (Reigi), hunt lohistab suveõiti kastes oma jälgi niisama nagu lohiseb heinaajal looregi ehk kokaregi (sellest hundi nimigi Reigis „kasteregi“), tilkuv tursk tuletab meelde ollevinkut ehk lähkrit (Reigi „vinku“), „kuti-kuti“ on tuntud yldiselt kassi hirmutushyuna jne.

*

Eriti pünlikult jälgitakse sonakeeldu ja salakeelt *hylgejahil*.

Den *Seehund* mag man eben so wenig bei seinem eigentlichen Namen nennen wie den Wolf oder den Bären. Beim Fang wird die grösste *Heimlichkeit* beobachtet, so dass auch diejenigen, welche den Fängern Proviant bringen, diesen stillschweigend durch ein Loch in die Fischerhütte schieben. Auch muss das Herz bei dem Fange sein, so dass man z. B. nichts fängt, wenn man vor Kurzem geheirathet hat und beim Fange an die *Frau* denkt (WIEDEMANN, Aus d. inneren u. äusseren Leben der Ehsten, 1876, S. 448).

Hylge pyyule minnes ja seal olles pole *kedagi hingelist peale inimese* oma nime järel kutsutud, uskudes, et siis pyidu rikkuma saab (Hiiumaa).

Hylgejäämeestel oli peale tubli leivakoti ja noa pyygiriistadena kaasas pootshaak või käks ja hylgeraud ohjadega. Mõnel oli ka koer kaasas. Nimetatud pyygiriistu ei tohtinud vanade, isa-isadelt pärandatud hylgejää kommete järele mitte nende pärisnimedega nimetada. *Pootshaaki* hyyti *puuks*, *hylgerauda ohjastega pyyseks* ja *koera* — *kerahännuks*. Isegi *suits* kandis sel puhul teist nimetust, nimelt *rökk* (Kaja n:o 50⁶, 21. II. 1924 < Hiiumaa).

Hylgejahil kutsutakse hyljest *kala musu* ehk *klod-jalg*, Pyhalepas nimetatavat vana isahyljest *sõnn* ehk *meripull* (Reigi).

Hylgejahil ei tohtind asja õige nimega ytelda. *Tuli* oli *vilgus*: „vilgüs paestäB“ (Reigi).

Tubli meheiga tagasi (siis umb. 1870) oli hylge- kui ka kalameestel pyyul olles ja sinna minnes *igal loomal*, *tuulel*, *taevamärgil* ja yldse *kõigel*, mis puutus kudagi nende tegevuspiirkonda, oma nimetus. *Hyljest* nimetatud *musu*. Sarnane nimi olla sellest tulnud, et mehed ei teadnud, mis talle nineks panna; liha mekinud niivõrd hää, siis pand musu.

See on praegugi tarvitav. *Hylge* pää olnud *juhe, magu — pill*, sest sellest tehtud torupille, *käpad — kloovad, kopsud-maksad — kaarlid, suguorgan — tylp, saha — lips*. Ka öeldud hylgele — *va poiss* (Reigi).

Hylgejahil öeldakse *varese* asemel *kaak* (Emaste).

Hyljes hyytakse veel *musu* (Emaste). Hyljest hyytakse teise nimega *pusu* (Käina).

Merel ylge yiti kas *vana karune* või *vana musu*, *merekoer* on saksa keelest. „*Musu mokka pannud*“, öeti, kui oli kalad võrgust ää söönd (Karja).

Kui yljes yteldud, siss yljes läind kohe minema, pole enam kätte saadud. Ylgepyiul yitud ikka *karune kala, küpakala* (Mustjala). Ylged yiti *küpakala, küpakaru, küpararas, hallivatimees* (Mustjala), *võrgurättsel*, sest ta „rätсіб“ võrke (Mustjala), *mereilves* (Muhu), *karvanina* (Kihnu).

Hylgepyigil kutsutakse hyljest *kalaks* ja tema *veri — lagaks*, muidu ei olla õnne (Sorve). Hylge *liha* on *tymps*, hylge *veri* on *löpp* (Jämaja).

Lepp oma punase mahlaga on juhtind laiemaltki vere-kujutelmale: juba GÖSEKEN oma sõnaraamatus (1660) ja tema järgi WIEDEMANN noteerib lepp: -a, -u ‘Blut (ausgeflossenes, bes. von Thieren), Blutwasser’, surnud ajab palju leppu ‘die Leiche fließt stark’, veis kuseb od. ajab leppa ‘das Rind hat Blutharnen’, lepa-tõbi ‘Ruhr’. Soome murdeiski esineb leppä vere tähenduses Savo pool yldiselt (vrd. verikäki nimetus *leppäkisko*).

Hiiumaal eestistund *rootslased* seletavad, et eestlased kutsund hylgejahil olles *kotkast trasuks, varest raaguseks* (rāGūs) ja *jänest kints-pyksiks* (Reigi, Rootsikyla). Samal ajal aga seletavad hiidlased ise, et hylgepyygi salakeele Hiiumaale on toondki alles Ruhnu rootslased (Reigi). Iseloomustav ses mõttes on rootsi lainsõna *trasu*, mis tähendab algselt vana riidelappi, räbalat ja on kantud yle tiibulehvitava kotka varjunimeks, nagu seletatakse, just kontrasti pärast, et „kotkal ei tuleks ettegi ta nimetamist“ (Reigi). Aga P. ARISTE teatel olevat juba Ruhnu rootslasilgi sõnal samasugune eufemistlik tähendus (Keelekultuur I 46).

Lõpetagem salakeele suurt rolli ebaususe illustreeriva muistendiga:

Lugu juhtunud Kaustes, Tahkona pool. Kylamehed olnud valmis hylge pääle minema. Sääl tulnud üks meestest väljast ja ytelnud: „Ei täna maksa välja minna — *igivaenlane kratsib* ja *tuul viib välja*“. — „Ah, mis tyhja“, lõõnud teised käega ja asunud teele. Mees, kes aga *kassi* näinud kratsimas, jäänud koju. Nõnda olnud ta ainakene, kes surma suust pääsnud, sest tuul tõusnud ja viinudki jää välja. Koik, kes jääle läinud, olnud päästmatult kadunud. — L 185 < Reigi — Ellen Espenberg (1927).

4. Liivi „mjer-rök“.

Kuna eesti kalurite sõnakeeldu ja salakeelt on puudutatud tryki-paberil seni ainult paar korda õige juhusliku notiitsikesega, siis palju enam kirjutatud on juba liivlaste „merekeelest“. Yhenduses sellega jõuame kõigepäält väikese *tryki-skandaalini* õndsas Vene tsensorite ajal. 1848—54 ilmus Riias vihuti K. Kr. ULLMANI toimetusel vaimuliku sisuga (saksast tõlgitud) kirjutiste seeria „Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām“, mille 1852. aastal ilmund neljanda kogu viies vihk on kyll trykitud, kuid tsensor NAPLERSKY poolt 3. augustil 1851. a. keeldud ja hävitatud, muidugi syndmatu sisu pärast. Selle asemele on trykitud uus vihk „Thirza, ta atgriesta Jūdu meita“, kuna hävitatud tööst on säilund üks ainus eksemplar, mille on leitud läti suurim bibliofiil ja läti kirjavara parim tundja, vana auväärt hõbepää JĀNIS MĪSINŠ (vt. Latvijās Vēstnesis, n:o 241 ja 247, 1921). Oma yllatuseks leiame, et selle ebatsensuurse vihu päälkirjaks on „Ar acim redzama nelaieme (No Kolkes jūrmala Kurzemē)“, s. t. Silmadega nähtav õnnetus (Kuolka rannikult Kuramaal), ja vihu sisuks pole muud midagi kui kohaliku Dundaga lätimeelse rahvaalgustaja kristlik-normatiivne sõnasõda liivlaste vaimupimeduse ja ebaususe vastu hulga rahvaluuleliselt väärtuslike andmetega. Kuna aga sel ajal liivlased olid „suurte sakste“ pailapseks, keda uurisid isegi Peterburi akadeemikud, siis nähtavasti tsensor pidas „ebasyndsaks“ kallaletungi nendele ja laskis hävitada raamatukese! Tõlkigem nyd sellest vihukesest (lk. 12) meid huvitav koht:

Kevadel ei vői varem merele minna, kuni ei tule mõnd *meeldivat kylalist*, ja mil päeval *naisterahvas* tuleb kylla, sel ei vői sugugi esimest korda merele minna, sest see [esimene] kylaline toob meile onne. Kui esimest korda minnakse põllule kylvama, on sama reegel. Merel keeg. ei tohi teisele seda öelda ja näidata, mida ta näeb, sest siis peab uppumai. Sel päeval, mil loomi esimest korda välja lastakse, ei vői midagi majast välja anda, ja merel vői mererannal paatide juures ei tohi yhtki looma nime pidi mainida, vaid selle omaduse järele, mis sel loomal on: lehmad — *Sarlimist*, hobune — *kupla-tabbar*, kitsed — *Sprükslatajas*, karu — *Laigakehpa*, hunt — *doltabbar*, rebane — *Luhdtabbar*, koer — *Sakkars*, kass — *Asjpeerali* (s pro h on trykiviga), rotid, hiired — *Sachinalist*, uss — *Pikka kakki* (trykiviga pro ku-), hyljes — *Razepch*, laev — *Pulkapeerz* jne.

Kymmekond aastat hiljem ilmub SJÖGREN-WIEDEMANNI „Livische Granmatik nebst Sprachproben“ (1861), kus trykitakse liivi isamaalase Koštrög-kyla koolmeistri NIKA POLLMANNI andmeil (lk. LXXVI): Wenn man auf der See ist, so vermeidet man, allerlei Dinge bei ihrem eigentlichen Namen zu nennen, so sagt man z. B. statt ver (Blut) *lepā* (Erle),

statt piin (Hund) *kõr kändaji* (Radträger), statt kuoig (Schiff) *pülka perz* (Pflöcke Arsch), statt suiž (Wolf) *kapā miez* (Klauenmann) u.d.gl. Ein anderer Live führte noch an: für Bär *laigā Kapā* (Breitpfote), für Wolf *moṣāli* (Waldbewohner), für Fuchz *lūdō tabār* (Besenschwanz), für Katze *virba tabār* (Stabschwanz), für Pferd *kupla tabār* (Dichtschwanz), für Kuh *sarlimi* (gehört), für Ziege *sprovkšlji* (schnaubend), für Ratten und Mäuse *sāinalist* (Wandbewohner), für Schwein *pitkā gtm* (Langgesicht), für Seebund *raapā* (Fettkopf), für Fleisch *roggs* (Reisig). Ja järgmised lehekyljel (LXXVII) Vaid-kylast: Auf der Weide, am Meeresstrande bei den Schiffen oder auf dem Meere darf man kein Thier mit seinem Namen benennen, und wenn man auf der See etwas Unerwartetes gewahr wird, so darf man es nicht einem Anderen sagen, sonst könnte man in grosses Unglück gerathen oder auch ertrinken, und die Thiere, welche man bei Namen nennt, könnten die Netze zerreißen. *Weiber* dürfen nicht zu den Netzen gehen, und wenn der erste Gast am Tage ein Weib ist, so macht man sich üble Gedanken darüber. — Nii näeme, et SJÖGREN-WIEDEMANNI andmed sarnanevad kaunistigi läti koolmeistri andmeile. Siitpääle liivi kalurite salakeel on leidnud korduvat mainimist ka soome-eesti uurijate teoseis.

Alamal esitatakse nende ridade kirjutaja kogutud andmestik liivi kyladest, mis lyhendatakse Lääne-Liivis: Lž — Lž, Pz — Piza, Ii — Īra, Ida-Liivis: Sr — Sīkrōg, Ir — Ire, Vd — Vaid, Kl — Kuolka.

Kalurite salakeelel on liivis ysna stereotypne nimetus *mjer-rōk*, s. t. merekōne. Ka kutsutakse neid eufemisme *liekanimid*, s. t. liignimed (vrd. eestiski „väärnimed“): vanasti öeldud merel aina liignimesid, nyyd öeldakse otsene nimi (Lž). Pārisnime pidi ei võivat kutsuda sellepārast, et meres olevat *ābjuva*, s. t. ei-hyva, paha vaim, mitte yks laev ei olevat ilma paha vaimuta ja hää vaimuta, paha vaimu pärast öeldi vooraid sõnu (Vd). Vanasti pole tohitud yldse kiskujaid loomi nime pidi öelda, ei merel, ei ka kuival maal: muidu olevat neist kahju karta (Ir). Kui merele minnakse ja kõneldakse nii nagu on, siis uputakse āra (Pz). Merel ei tohi lauda: siis paat läheb ymber; vilistamist kah ei tahetud mere pääl, maa pääl kyll (Ii). Salakeele sõnad oleksid järgmised:

Okš 'karu' — karu (Ir — ilmne lain saarlasilt).

Suiž 'susi' — toñt' (Pz, Ii — sõna kuulnud saarlasilt), *uñt* (Ir — lain saarlasilt).

Rebbi 'rebane' — lūdō-tabar (Ir). See piltlik „luuasaba“ on saand lääne-liivis rebase pārisnimeks yldse.

Piñ 'peni' — sakkor s. t. „haraline“ (Pz < lt. sakārnis 'ein Wurzelende', sakas 'die Kummethölzer, das Joch, die Mistgatel, die Haspel'),

rakkõr (Ii < lt. rakaris < saksa Racker), k̄õr-kāndaji, s. t. „ratta-kandja“ (Sr).

Kaš 'kass' — āj-pjerali (Pz, Ii) ~ õj-pjerali s. t. „ahju-päraline“ (Sr, Vd), k̄õr-kāndaji (Vd, vt. koeranimetust): kass läheb, saba seljas — see on see rattakandja (Vd).

Ibbi, õbbi 'hobune' — pitka-tabar s. t. „pikk-saba“ (Pz, Ii, Sr).

Niem 'lehm' — sār'iki, s. t. „sarvik“ (Pz, Ii).

Lāmbaz 'lammas' — tapš-jālga, s. t. kepsutaja „tipsjalg“ (Pz, Ii < lt. tapšināt 'hörbar, mit den Füßen anschlagend gehen').

Siga — vingiji (Pz, Ii), vīngõd-nana (Vd), sest siga „vinguvat“ alati (Vd), pitka-palg-miez (Ii).

Ūska 'uss' — pitka-kukki, s. t. „pikk-putukas“ (Sr), ysna yldine ussi eufemism.

Īlgaz 'hyljes' — mjer-piñ (Lž = „Seehund“), kala (Kl).

Ve'r 'veri' — ljepa s. t. „lepp“ (Ir, Kl), eriti hylgejahil: ljepa tulab u'lz (Ir).

Jernõd 'herner' — kīkšijid, s. t. „kiiksujad“ (Pz).

Mānagrõd 'kartulad' — tullist pjerzgõd, s. t. „tulispersed“ (Pz).

Mõtsa 'mets' — rā'gt s. t. „raag“ (Pz, Ii); kui metsa hakati kau-gelt silmama, siis õeldi: ni rāz nāb rāgto (Pz).

Tūl' 'tuul' — kust poolt tuul on, seda pole tohitud õelda; kui tuul olnud „maa poolt“ (SO), siis õeldud: tūl' um rōgõst (vrd. metsa-nimetust); kui õeldakse „mõ puold“, siis on torm lahti; kui tuul on kustki mujalt kaarest, siis on torm niikuinii ja siis ei saagi merele minna (Sr). Kui tuul on „mā puold“, siis õeldakse: tūl' tulub rāgist (Lž) ~ rā'gõst, s. t. metsa poolt (Ii).

Tu'l' 'tuli' — īl (Pz, Ii); kui rannal tehti tuld, siis merel õeldi: īl aigas (Pz).

Võrgõ 'võrk' — püzõ, s. t. saarlaste „pyys“ (Lž), spa'il (Pz < lt. spailis 'ein Setznetz').

Koig 'laev' — pūlka-pjerz (L, Pz, Ii, Sr), juhuslikult ka pjerz-pūlka (Sr). Huvitav on laeva varjunimi pūrdaz (Pz), mis tavalises keeles esineb ka purde tähenduses.

Tir-pū > tirbu 'tyyripuu' — õlmandõks-pū, s. t. „hõlmapuu“ (Sr).

Vālkõm 'purjenõör' — nabuks (Sr), ka tavalises keeles tarvitusel.

Lālam 'raske' — tõlza (Pz), vrd. Sjögren-Wiedemanni sõnastikus tõl(d)za 'stumpf, nicht scharf'.

Loodetavasti leidub prof. SETÄLÄ, prof. KETTUSE ja mag. LEINBOCKI käsikirjus siin esitatud liivi merekõnele veel rohkesti lisa.

5. Järeldusi ja paralleele.

Sõnatabu teatud tingimusil on tuntud yle ilma. Nime mainimise keeld on tingitud sellest, et nimel on maagiline mõju nimekandjale: sellega vajutatakse nagu telefoninupule, mis automaatselt kutsub välja vastava olendi kokkupuutesse kutsujaga. Väljakutse võib olla kutsujale kahjulik niihästi sellepärast, et kutsutu tuleb ja rikub midagi ära, kui ka just ymberpöörduvalt sellepärast, et kutsutu saab signaali ja põgeneb eest minema. Väga tabavalt illustreerib vastavate kujutelmade pysimist kas või tänapäevlasegi hinge- ja mõttelaadis järgmine hiidlasest kirgliku kyti ja kaluri kirjeldis.

Me vendadega kahe-kolmekesi koos väga palju pyydsime kalu õngedega ja igat moodu. Paned söödad otsa, sead õnged korda ja jääd ootama. Tulevad seal pisemad kalad — särjed, ahvenad — no nendest ei tee väljagi. Aga nyyd järsku tunned, et tombab. Ja tõmbab hoopis tugevamini. Kohe saad aru, et nyyd on haug, ja oled kikkis pinguli. Ja kui nyyd vend paadist hywab, et haug on — ta ju peab ytlema teisele, et see teaks rabada, — kui ta nyyd hywab, et on „haug“ ja siis see hunt läheb sul just käest ära, no siis saab ikka syda täis kyll ja salvad päris vihaselt, et „oli sul paganal nyyd vaja ytelda just *haug*, oleks sa ytelnud *hunt* või kuidagi teist moodu, et ta poleks kuulnud või haisu ninna saand või ära mõistnud lipsata“. Muidugi, oma 50 % läks neid ju ikka kaduma ja sa teadsid kyll, et nad mitte selle sõna või nimetamise pärast ära ei lipsand, aga see oli juba nagu veres, juba isast jäänd komme, et siis ei tohtind neid nime pidi nimetada. Ja see nimetamine just kõige kriitilisemal momendil ärritas ning närveeris ikka hullupööra kyll.

Kui pyysed pandi maha rebasele või kaladele või kellele tahte, siis yteldakse alati: *hea õnne peale, musta ruuna peale!* Oli nagu tundmus, et ilma selleta saaki ei ole, see kõvendab õnne. Ja kui juhtus nyyd mõnikord nii, et tõepoolest õnne ei olnud, kalu ei saand küllaldaselt või tulid hoopis tyhjalt tagasi (ega seda kyll naljalt ei juhtund), siis kysiti ju kodus kohe, et kas ytlesid hea õnne peale, musta ruuna peale? — no pagan võtaks, just sel korral olid teab kuidas unustand ytelda! Ja siis hakkasid vägisi nagu arvama, et sellest see õnn nyyd oleneski, ja ytlesid teinekord ikka jälle need sõnad.

Ka ykski õige *jahimees* ei nimeta pyygi ajal metsaloomi kunagi õige nimega, vaid kutsub kindlasti kuidagi teisiti. „Jänest“ koera ees ei saa nagu ytelda. On lihtsalt voimatu ytelda „jänese“, kui sa teda kaugelt näed vilksatavat, vaid ytled ikka kuidagi teisiti, et „*hea kasukanahk oli, lipsas minema*“ või ykskõik kuidas. *Jänese* kohta ytlevad Hiiu ja Haapsalu kytid harilikult ikka „pikakõrvamees“, *rebane* on „punane“ (ta ju vilgub ainult puude tagant ja keegi teine selline punane ei ole), *metsis* ehk mõtus on „suur tedri“, *teder* on „vares“ jne.

Isegi see võib teha meelega pahaks, kui jahile või kalale minnes *tuleb vastu mõni kade inimene* ja kysib sinult nii läägelt-magusalt „ah lähed metsa jälle või merele?“ Sa tead ju kyll, et ta ainult kiuste nii

ytleb, et sydames ta soovib sulle ainult halba, võib-olla sosistabki salamisid „ärgu olgu sul yhtki saaki“, — no tee mis tahad, siis on nii närune tundmus, et pole enam tahtmiski metsa minna, sest aimad juba ette, et õnn on ära sõnatud. Ja meie isa oli küll niisugune mees, et kui naine tuli esimeseks vastu, siis ta pöördus sammu pealt koju tagasi ja asi otsas. — ERA II 34, 285/8 < Reigi — Harri Haavamäe (1931).

Eestlasil ja liivlasil sõnakeeld esineb väga mitmesuguste toimingu puhul: kalastusel ja metsastusel, põllutöödel ja karjas, mesinduses, söömaajal, kangavanutamisel, õlleteol jne. Sama on seisukord yldjoontes ka naaberrahvail. Keelu vastu eksijate karistuseks on eesti kalureil löömine, kaaslasile viina ost, kuumale pajale asetamine ja märjaks kastmine, eriti just paadi alt läbi tõmbamine. On kohe iseloomustav, et pajale asetamist tuntakse ainult Ida-Eestis ja asundusis Venemaal, paadi alt läbi tõmbamist aga ainult lääne pool: siin ongi tegemist vastavalt *vene* ja *saksa* kommete lainamisega. Lääne- ja Pohjamerere merimeestele väga tuntud komme on nn. „*Kielholnen*“, millest FR. KLUGE (Seemannssprache 442/4) annab järgmise ylevaate: „Kielholen — eine bekannte Schiffstrasse, die RÖDING 1794 folgendermassen beschreibt: man bindet dem Verbrecher ein Tau um den Leib, welches unter dem Kiel durch nach der andern Seite des Schiffs führt; alsdann belastet man ihn mit Steinen, damit er nicht an den Kiel stosse, lässt ihn von den der grossen Raa, woselbst das andere Ende des Taues befestigt ist, ins Wasser fallen, und zieht ihn unter dem Schiffe durch an der andern Seite wieder heraus (diese Strafe wird zuweilen mehrmals wiederholt, und nicht selten bricht der Delinquent dabei Arme und Beine oder kommt gar dabei um). Nach RÖDING war das Kielholen eine insonderheit auf *holländischen* Schiffen gebräuchliche Leibesstrafe für Hauptverbrecher.“ — Venelaste kombestikust taas kokkuvõtte pakub D. ZELENIN (Russische Volkskunde 78): „Sehr verbreitet ist bei den grossrussischen Fischern der Brauch eines *Wortverbots* (Tabu). Auf allen grossen Seen und Meeren ist es verboten, gewisse Worte: Bär, Hase, Pfaffe, Fuchs u. a. auszusprechen. Das Aussprechen des Wortes *Bär* soll einen Sturm hervorrufen. Wer diese Ordnung verletzt, wird mit nacktem Gesäss auf einem umgekehrten grossen Kessel für Speisen der Genossenschaft gesetzt und zwei- bis dreimal darauf herumgedreht; diese Massnahme gilt für schimpflich und ein solcher *вѣрченый* wird von allen verachtet“. — Sama komme ja karistus on tuttav ka nn. peipsivenelasil Eestis: Nooda „ehitamise“ ajal ei tohtinud *jänese* või *karu* nime nimetada; kes nimetas, sellel tõmmati *tahmase panni* või *tõrvase lapiga* yle palja tagaotsa; ka pyygi ajal ei tohtinud nimetada nende loomade nimesid (G. Ränga

teade Kasepää kylast). Samuti osutati juba eelpool just vene kombeks ka *peksmist* (vt. p. 2). Ei saa unustada lõpuks sedagi, et Iisaku polu-värnikute andmestik niikuinii vene algupärale viitab.

Keeldud sõnade mainimise vajadusest on võrsundki eufemistlikud *salakeeled*. Mis on nende salasõnade pääomaduseks? — *Nimede ase-mele astuvad varjunimed* ehk „väärnimed“, nagu Karusel tabavalt öeldud (vt. p. 2). Ja selliste *varjunimede mainimisel ei ole enam mingit magilist mõju olendile*, sest need *ei representeeri* olendit ennast, vaid tõlgitsevad seda ainult varjatult, kirjeldavad kaudselt, mõistu, piltlikult. Sellega ent oleme jõudnud yhtlasi *nimihinge* kujutelmata tugeva allakriipsutamiseni: *nimes peitub olendi hing — varjunimes hinga ei ole*. Et hinga ja sellega ka olendi enda väljakutsumist või ebasoovitavat informeerimist nime-signaaliga vältida, seks kasutataksegi siis hädaohhtlikel juhtudel *mõistukõnet*, mis vähemalt mainitavale olendile jääb dešifreerimatuks *salakeeleks* (iseloostav näide: trasu puhul — arvatakse — ei tule kotkal mõttesegi tema püüdnud). Selline primitiivne suhtumine nimele säilib massiteadvuses kaugelt tugevamini kui välispidi näikse. Saksa aristokraatseimailgi jahimeestel on peensusteni väljakujunenud *kytikeel* (Weidmannssprache), mis ei pysi sugugi ainult kombe või traditsiooni austusest, vaid kyllap ikka ka otse elava ebausuna. Samuti on ju teatud salakeele algeid soome, karjala, lapi ja kaugemate sugurahvaste metsastajail, eriti karukyttidel (vt. näit. U. HOLMBERG, Jumalauskon alkuperä 39—40). Eestis metsastus on jäänd ajaga ikka enam kõrvaliseks asjaks (ja saksa moisnikkude eesõiguseks!), sellevastu aga on päris systeemiks järjekindlustatud *kalurite* moistukeel. Kalastuse kõrval kõige järjekindlamalt salakeele eufemisme tarvitellakse eestis *sõõma ajal*, kuna muude toimingute puhul on tavaliselt tegemist ainult mõne üksiku eufemismiga (näit. *karjas hundi salanimed*). — Eestis asuvate *rootsi* ja *vene* kalurite kysitelul on konstateeritud kyll sõnakeelu põhimõttelist tundmist, kuid salakeele eufemisme on leitud ainult üksikuid ja yldisema laadiga. Tulemusteta on jäänd senika *läti* kalurite salakeele selgitamine, kuigi on pohjust oletada, et rannikukylades lätistund liivlaste ebausuna traditsioonid ja vast isegi terminid elavad edasi ja tulevad kunagi kes-teab päevavalgele niisama, nagu järjest enam avastatakse liivi lainsõnu läti kalurite tavalises keeletarvituses.

Nii siis näeme kokkuvõttes, et ebausuna eufemismid, liiati salakeele raamistikku systematiseeritult, heidavad lisavalgust nimihinga kujutelmale meie esivanemate animistlikus ilmavaates ja väärksid vast kava-kindlamat jälgimist ja kogumist, kui neile senini osaks saand.

Lisana esitagem lõpuks veel paar iseloomustavat näidet *söömakeelest*.

Sööma ajal äi tohtva luomi õige nimega yida. Metsaluomi äi tohtin. Pidi yidma teiste nimedega. *Jänest* yiti koñtjalaks, aavikue-mandaks: muidu lähab orasele sööma. *Uss* oli pöösa alune: muidu pistab inimesi. *Rot't* oli vesisilm: muidu kui rotiks yiti siis lähleb vilja kallale. *Uht* oli metsakoer, kriimsilm: muidu lähleb loomade kallale. *Rebane* oli reinuvader: muidu läks anedega tylise ning murdas maha. Sellepärast pole tohtin metsaloomi õige nimega yida. — ERA II 8, 604/5 < Karja, Pärsamaa v., Linnaka küla — Mihkel Tooms < Mihkel Vaher, s. 1848 (1928).

Söögi larva man ei tohi *jänest* ytelda: sös teeve jänesse orasse põllule kahju. Selle asemel yteldes kargaja, karvane lind, haaviku emänd jne. Ei tohi ka *unti* nimeta, ku syvväs: sös ei jäta sée lambid rahu. Yteldas mõtsaline, karvatse kasuka meés, alli vati meés, va riimsilm jne. Ega tohi ka *ürt* nimädä. Yteldes joosik, kurjategijane, mõss [*< vene мышь*] jm. — H III 14, 216 < Tarvastu — J. Kill (1892).

— — — Yttegi kiskjat ja murdjat elajat niigu kahr, susi ja jänes, repän ja mõne muu ei nimita naa [= setukesed] söömise aigu ehk ka sis, kui näil leib suuh om, peris nimega. Sis näkkavat *kahr* vөөl ahnem-balt kaara käymä ja kaara rōuku laotama, niigu vanast naa teiva, kuna näid pallo oll. Selle perast kutsva naa teda „vana-päts“. Niisama om *susi* „vana uno“ nimega tuttav, kui timäst söömise ajal pajatedas, kuis ta säääl ja säääl mõnt pōrst vai vonakest ärä viinu. *Jänese* eränimi „haava-saks“ om näil nii tutva, et latseki timäst teédva, kui vana neist syvveh midägi seletase, kuis ta säääl ja säääl vilah olnu jne. *Repan*, „vanavater“, on *eränimeliselt* näil pia egal ajal jutu sөөh, kes näide kannu ja ka kikkit „ylöövot“. Nii omma näil *eränime' rotel, hiiril, haukil, hussel ja maru pinelgi*, et neide õige nimega näid nimateh hinnest ja umast eläjäst ehk viläst kavvembah hoita. Sest naa arvava vanarahva ytelust ka selle asja man pohjuses ja usus: „*Ega susi sis kavveh ei ole, ku' tast kõneldas.*“

Niisamate hoitva naa hennast „*kuradi*“ nime nimitämise eöst, ja andva tälle kõõ sugutse nime: vana halv, vana sitt, vana kõhn, tunt, juudas, kiusaja, essytäjä, pööräpandja, pymme kuningas, vana tyhi ja pallo niisugutsit nimetyisi. Naa arvava, kui teda õige nimega ei ytelda, ega ta sis ka lähkoh ei ole. Kui näil kohegi minekit om, mõne tähtsambä tōõ vai tallituse manu ehk mõne õnne otsmise vai abisaamise pääle, sis hoitva naa, et mitte *maaha sylütus* ei pia saama. Vana tike, *vana näks lugevat sis sääält päält neide mõtte nink tahtmise ära* ja käändvät koik asja toisilde. — H II 63, 468/9 (7) < Vastseliina < Setu — J. Sandra (1900).

Oskar Loorits.